

Today it is impossible to find any sphere of human activities not related to physical culture, as physical culture and sports – a recognized material and spiritual values of society as a whole and each person separately. Not by chance in recent years have increasingly referred to physical culture not only as an independent social phenomenon but also as a sustainable quality of personality.

In this article the analysis of the latest scientific researches of the organization of physical education in the institutions of higher education is presented. The problems of deterioration of health and physical training of students, the decrease of motivation to physical education lessons and sports are considered. Also the poll was taken about revealing the attitude of modern youth to physical education and healthy lifestyle, the determination of the importance of recreational activity in the life of student youth. There are outlined the topical issues of improving the physical education system in the context of educational reform.

Theoretical questions of modernization of process of physical education are investigated. The disadvantages of the methodological and practical nature of modern physical education of students are pointed out. The expediency of using innovative technologies is substantiated. The basic directions of introduction of innovative technologies in the system of physical education in the institution of higher education are analyzed.

Formation of positive motivation of the students to sports is priorities of physical education teachers in physical education

Key words: physical education, motivation, physical activity, calisthenics, higher education institutions, students, questioning, healthy lifestyle.

УДК 377/378.09:74/75(477) «18/193»

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.73-2.07>

Никифоров А. М.

СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ У ЗМІСТІ ПОЗАІНСТИТУЦІЙНИХ ФОРМ НАВЧАННЯ ДЕКОРАТИВНОГО МИСТЕЦТВА У ПІДРОСІЙСЬКІЙ УКРАЇНІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Проаналізовано виховний потенціал традиційного мистецтва України, територія якої протягом XIX – початку XX століття входила до складу Російської імперії. Охарактеризовано сімейне навчання й виховання у контексті позаінституційних форм навчання декоративно-прикладного мистецтва в окресленому регіоні досліджуваного періоду. Мета та завдання дослідження – проаналізувати виховні можливості народного декоративно-прикладного мистецтва у змісті позаінституційних форм навчання декоративного мистецтва підросійської України XIX – початку XX століття в історичній ретроспективі для актуалізації їх у сучасному навчально-виховному процесі. Встановлено, що виховна практика в різних регіонах України породжувала оригінальні ідеї й засоби традиційного мистецтва, які з успіхом слугували і продовжують слугувати саме на певній конкретній території. Виявлено особливості використання декоративно-прикладного мистецтва підросійської України XIX – початку XX століття як предмета педагогічного пізнання в контексті наукових досліджень національного, трудового, естетичного, емоційного, морального, релігійного, духовного, громадянського, соціального, сімейного, фізичного виховання. Розглянуто концепцію народної педагогіки та етнопедагогіки в руслі вирішення даної проблематики. Актуалізовано навчально-виховні цілі та головні концептуальні принципи народної педагогіки, реалізовані у XIX – початку XX століття засобами традиційного декоративно-прикладного мистецтва на теренах підросійської України. Констатовано, що проблема виховання дітей та молоді засобами народного декоративного мистецтва була предметом наукового пошуку вітчизняних як педагогів-класиків, так і сучасних учених, педагогів-практиків, діячів культури й освіти. Проте дослідженню виховного потенціалу народного декоративного мистецтва з позиції історико-педагогічного наукового пізнання приділено недостатньо уваги.

Ключові слова: декоративне мистецтво, народна педагогіка, етнопедагогіка, сімейне виховання, позаінституційні форми навчання.

Ідеї щодо осмислення позитивного історико-педагогічного досвіду навчання й виховання засобами народної творчості є надзвичайно актуальними для сучасної мистецької освіти. Аналіз літературних джерел показав, що питання сімейного виховання у змісті позаінституційних форм навчання декоративного мистецтва у підросійській Україні XIX – початку XX століття не стало до цього часу предметом цілісного наукового історико-педагогічного дослідження.

Мета статті – проаналізувати виховні можливості народного декоративного мистецтва підросійської України XIX – початку XX століття в історичній ретроспективі задля актуалізації їх у сучасному навчально-виховному процесі.

Концептуальний аналіз літературних джерел уможливив виявити систему впливу на формування особистості на територіях, що у XIX – на початку XX століття входили до складу двох імперій: західні землі України знаходилися під владою Австро-Угорщини, а східні були підлеглими Російській імперії. Внаслідок територіальних розмежувань розвинулися свої особливості у питаннях навчання й виховання. Так, власні ідеї та засоби практики сімейного навчання й виховання були вироблені на теренах підросійської України XIX – початку XX століття. З огляду на важливість урахування ролі традиційного мистецтва як одного з вагомих навчально-педагогічних засобів народної педагогіки й етнопедагогіки, вважаємо за доцільне

зазначити навчально-виховні засоби народної творчості: національні традиції, звичаї й обряди, народні ігри та іграшки, рідна історія, рідна мова, усна народна творчість, національна міфологія і символіка, краєзнавство, природа рідного краю, народний календар, народні прикмети, вірування, релігійні та виховні традиції, родовід, родинно-побутова культура, народна творчість [1; 13; 14]. У цьому контексті слід відзначити особливості використання декоративно-прикладного мистецтва у формі домашніх художніх ремесел на території підросійської України XIX – початку XX століття як предмета педагогічного пізнання в контексті дослідження національного, трудового, естетичного, емоційного, морального, релігійного, духовного, громадянського, соціального, сімейного, фізичного виховання.

Художньо-трудова діяльність, указує Л. Оршанський, яка була започаткована у домашніх ремеслах, стала основою етнопедагогіки, джерелом мистецтва й складником духовної спадщини народу [12]. Уважаємо за необхідне підкреслити, що трудове навчання й виховання тісно пов'язані з художньою ручною працею, що є потужним засобом сімейного навчання та виховання. За гендерним принципом розподілу обов'язків щодо виховання працелюбності дітей у сім'ї існував такий принцип: батько брав на себе відповідальність за трудову підготовку синів, мати – дочок. При цьому враховувалися вікові особливості дітей та підлітків. Наприклад, коли дівчинці виповнювалося п'ять років, вона починала виконувала обов'язки няньки, а після досягнення восьми-дев'яти років хлопець ставав до роботи пастухом. Художньо-трудове навчання й виховання передбачало засвоєння дітьми життєво необхідних знань приладів, техніки та основних технологічних процесів, оволодіння навичками і вміннями обробки матеріалів, послідовність виготовлення виробів декоративно-прикладного мистецтва. Принагідно зазначимо, що до XIX століття ремісник витрачав багато часу та зусиль на підготовчі процеси, наприклад зсукування пряжі, фарбування ниток, ткання полотна тощо. У XIX столітті з розвитком капіталістичних відносин і розширенням ринку деякі допоміжні та підсобні операції були механізовані, проте основний принцип рукотворності народного мистецтва залишився без змін. Важливо відзначити, що саме ручна праця визначає неповторність творів декоративного мистецтва, а дотримання народних традицій забезпечує їх духовним наповненням. При цьому дотримуватися традицій не означає повторювати чи копіювати виконані раніше вироби. Термін «традиція» апелює до необхідності динаміки і розвитку, завдяки чому кожна річ декоративного мистецтва стає унікальним мистецьким твором [2; 5]. Ураховуючи вищевказане, можемо дійти висновку, що художня праця з дотриманням традицій цілком може стати засобом трудового виховання, що може перерости в покликання творчої людини. Таким чином, художня праця тісно поєднана з мистецтвом, сам процес художньо-трудового навчання традиційним ремеслам підросійської України мав позитивний вплив на естетичне виховання та естетичний розвиток дитини [7].

Зауважимо, що художнє оздоблення поверхні виробів поєднує утилітарне призначення речей з їхнім естетичним виглядом. Нині художнє оздоблення об'єднало практичне та естетичне значення, що у декоративно-прикладному мистецтві перебуває у гармонійному взаємозв'язку [16]. Доцільно наголосити, що у XIX столітті по всій території підросійської України художньо-творча діяльність була масовим явищем, оскільки в народній системі навчання естетичне виховання займало одне з пріоритетних місць [8], що свого часу відобразилося у системі вірувань та виборі релігії.

У ході дослідження встановлено, що під впливом християнства на підросійській Україні досліджуваного періоду велику увагу приділялося як громадськості, так і сім'єю ролі кумів (хресні батько і мати). Це були вихователі і духовні наставники дітей та молоді, покликані виховувати передусім християнську доброчесність у своїх похресників, що позитивно вплинуло на духовний розвиток дітей.

Важливо відзначити, що гуманізм християнської моралі в контексті нашого дослідження виявився в особливому ставленні батьків до дитини як до “дару Божого”. Звідси, піклування про душевне і фізичне здоров'я дитини, її добробут зумовлене обов'язком батьків доглядати та оберігати дитину, дбати про моральне виховання. Моральне виховання передбачало дбати про такі чесноти у вихованця, як доброта і чемність, вірність у сімейному подружньому майбутньому житті, шанобливе ставлення до старших, що перегукується з нормами етичної поведінки: поваги до старших, дотримання мовленнєвого етикету, почуття справедливості, товариськості, душевної щедрості й тонкого гумору, притаманного українській нації [10]. Зазначене вище можемо віднести до елементів етнізації дитини. Наприклад, українська дівчина повинна була “розмалювати піч раніше, ніж іти на вечорниці”, до повноліття зібрати посаг: наткати про запас полотна, нашити певну кількість сорочок, вишити рушники. Ці виховні процеси розвивають у дитини повагу та інтерес до культури свого народу, до народних традицій, сприяють формуванню її національної самосвідомості. Дослідженням з'ясовано, що спадковість народних традицій охоплює одночасно дві грані ознак: по-перше, вони є результатом багатовікового виховного досвіду народної педагогіки; по-друге, є незамінним засобом сімейного виховання. Важливою ланкою народних традицій є обрядовість – це намагання людини налагодити дружні стосунки з природою, природним середовищем. У народній системі виховання це завдання реалізовувалося завдяки чіткої сформованій системі календарної обрядовості, тісно пов'язаної з річним календарем, зміною пір року, дня й ночі тощо. Ментальність українського народу, його етнічна самобутність формувалася передусім завдяки рідній мові. На засадах громадського виховання зміцнювалася національна самосвідомість молодого покоління, що знайшло прояви в дитячих іграх, іграшках, забавах, а надто у вбранні. Вбрання українців підросійської України XIX – початку XX століття передбачало чітке розмежування і класифікацію за віковими ознаками (одяг для дітей та дорослих), за гендерними відмінностями (чоловічий, жіночий одяг),

за соціальним статусом (дівчина чи заміжня жінка, вдова). Громадсько-соціальному вихованню були підпорядковані кольорова гама та орнаментация вишиванок і символіка мотивів зображення в оздобленні вбрання.

Процес соціального виховання проходив у гуртуванні дітей і молоді спочатку у дівчачі й хлопчачі, згодом у парубоцькі й дівочі гурти, групи для спільного дозвілля (вечорниці, колядування, святкування, обрядовість тощо). За твердженням В. Маштакової, процес становлення соціального виховання на Сході України розпочався з формуванням Харківського навчального округу [11]. Слід зазначити, що до цього періоду на Слобідській Україні існували окремі елементи соціального виховання, зокрема державного, родинного, церковного, громадського (територіальна чи етнічна громада), які практично не взаємодіяли. Проте починаючи з XIX століття у пореформеній Російській імперії соціальна, освітня політика держави, соціально-виховна діяльність церкви, родини та громадськості у справі соціального прогресу суспільства набули певного рівня, що стало імпульсом для становлення державної за характером системи соціального виховання [9].

Важливо відзначити, що на продуктивність та якість здобутих знань впливають також рівень професійної підготовки батьків, старших членів родини, їх бажання та вміння спілкуватися з дітьми. Особливо це стосується процесу розумового навчання і виховання, яке вимагає послідовності і наступності, розв'язання завдань від простого до складного. Актуальною є ця тема і для засвоєння художньо-конструктивних і конструкторсько-технологічних знань у галузі декоративно-прикладного мистецтва. Важливим є те, що за законами народної педагогіки навчати необхідно гуманними методами й уникати грубості.

Уважаємо за необхідне зупинитися на фізичному вихованні у змісті нашої проблеми. Такі види народної творчості, як гончарство, художня обробка дерева, каменю, металу, вимагають витривалості й сили, тому велика увага в сімейному вихованні приділяється загартуванню дітей, їхній фізичній витривалості, навчанню вправності, гармонійному розвитку тіла.

Основним завданням сімейного навчання й виховання засобами декоративно-прикладного мистецтва була підготовка майбутнього господаря та господині. За визначенням К. Д. Ушинського, саме виховання, якщо воно бажає щастя людині, повинно виховувати її не для щастя, а готувати до праці життя [15]. Важливим є також той факт, що виховні можливості народної художньої творчості реалізуються і використовуються на всіх етапах становлення особистості [3; 6]. Так, у кожний віковий період формування людини етнохудожні цінності дають змогу передавати естетичний досвід, забезпечуючи тим самим необхідні умови для розвитку її почуттів, ціннісних орієнтацій, духовних потреб тощо [2; 4].

Висновки. У результаті дослідження особливостей сімейного виховання у змісті позаінституційних форм навчання декоративного мистецтва на теренах підросійської України XIX – початку XX століття можемо стверджувати, що:

– проблема виховання дітей та молоді засобами народного декоративного мистецтва була предметом наукового пошуку вітчизняних як педагогів-класиків, так і сучасних учених, педагогів-практиків, діячів культури та освіти;

– спираючись на концепцію народної педагогіки та етнопедагогіки сімейним вихованням актуалізовано навчально-виховні цілі та головні концептуальні принципи народної педагогіки засобами традиційного декоративно-прикладного мистецтва;

– виявлено й охарактеризовано прояви національного, трудового, естетичного, емоційного, морального, релігійного, духовного, громадянського, соціального, розумового і фізичного аспектів сімейного навчання та виховання.

Перспективу подальшого наукового пошуку в даному напрямі вбачаємо у ретельному вивченні специфіки домашньої форми навчання декоративного мистецтва на землях підросійської України XIX – початку XX століття.

Використана література:

1. Волков Г. Н. Этнопедагогика. Чебоксары : Чувашское книжное издательство, 1974. 376 с.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис : у 2-х т. Київ : Оберіг, 1993. Т. 1, 2. 592 с.
3. Гевко О. Суть та особливості національно-патріотичного виховання засобами декоративно-прикладного мистецтва. *Рідна школа*. 2003. № 5. С. 25–26.
4. Данилюк Л. Професійний розвиток національної свідомості майбутніх учителів образотворчого мистецтва засобами народної творчості. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2019. Вип. 26(1). Ч. 2. С. 60–64.
5. Данченко Л. Невмируще джерело: бесіди про українське народне мистецтво. Київ : Мистецтво, 1975. 190 с.
6. Демчик К., Кляпетура І. Українське народне декоративно-прикладне мистецтво як засіб формування етнокультури в учнів загальноосвітньої школи. *Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи*. 2017. Вип. 8. С. 90–94.
7. Калашник Н. Г. Естетичні смаки: їх виток і формування. Запоріжжя : Просвіта. 2001. 343 с.
8. Корнієнко А. В. Особливості етнокультурного виховання учнів у позашкільних навчальних закладах. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2012. Вип. 16(1). С. 127–135.
9. Маєвська Л. М. Етнокультурне виховання. Нормативно-правове забезпечення: міжнародний та вітчизняний рівень. Житомир : ЖДУ, 2007. 302 с.
10. Мацишина З. А. Виховання національної культури в учнів загальноосвітніх шкіл засобами декоративно-прикладного мистецтва (XIX – початок XX століття) : монографія. Тернопіль : Осадца Ю. Е., 2017. 211 с.
11. Маштакова В. О. Соціокультурні умови соціального виховання на Слобожанщині XIX – початку XX століття. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2010. Вип. 30. С. 260–269.

12. Оршанський Л., Кізан Н. Формування національних цінностей школярів у процесі художньо-трудової діяльності. *Молодь і ринок*. 2011. № 5(76). С. 25–29.
13. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка : підручник. Київ : ІЗМН, 1997. 232 с.
14. Українське народознавство : навчальний посібник / за ред. С. П. Павлока. Київ : Знання, 2004. 570 с.
15. Ушинський К. Д. Про сімейне виховання. Київ : Радянська школа, 1974. 152 с.
16. Шарабура О. Народне мистецтво в естетичному вихованні дітей. *Нова педагогічна думка*. 2004. № 2. С. 94–97.

References:

1. Volkov, G. N. (1974). Etnopedagogika. [Ethnopedagogy]. Cheboksaryi : Chuvashskoe knizhnoe izdatelstvo [in Russian].
2. Voropaj, O. (1993). Zvychaji nashogho narodu. Etnoghrafichnyj narys [The customs of our people. Ethnographic sketch]. Kyjiv : Oberig [in Ukrainian].
3. Ghevko, O. (2003). Sutj ta osoblyvosti nacionaljno-patriotchnogho vykhovannja zasobamy dekoratyvno-prykladnogho mystectva [The essence and features of national-patriotic education by means of arts and crafts]. *Ridna shkola*. 5. 25–26 [in Ukrainian].
4. Danyljuk, L. (2019). Profesijnij rozvytok nacionalnoji svidomosti majbutnikh uchyteliv obrazotvorchoho mystectva zasobamy narodnoji tvorchosti [Professional development of national consciousness of future teachers of fine arts by means of folk art]. *Pedagoghichna osvita : teorija i praktyka : zbirnyk naukovykh pracj*. 26 (1). 60–64 [in Ukrainian].
5. Danchenko, L. (1975). Nevmyrushhe dzerelo : besidy pro ukrajinsjku narodne mystectvo [Nevmyrushhe dzerelo: besidy pro Ukrainian folk art]. Kyjiv : Mystectvo [in Ukrainian].
6. Demchuk, K., Kljapetura, I. (2017). Ukrajinsjke narodne dekoratyvno-prykladne mystectvo jak zasib formuvannja etnokuljturny v uchniv zaghaljnoosvitnjoj shkoly [Ukrainian Folk Arts and Crafts as a Means of Ethnoculture Formation in Secondary School Students]. *Ghumanitarnyj prostir nauky : dosvid ta perspektyvy*. 8. 90–94 [in Ukrainian].
7. Kalashnyk, N. (2001). Estetychni smaky : jikh vytoky i formuvannja [Aesthetic flavors: their origins and formation]. Zaporizhzhja : Prosvita [in Ukrainian].
8. Kornijenko, A. V. (2012). Osoblyvosti etnokuljturnogho vykhovannja uchniv u pozashkilnykh navchalnykh zakladakh [Aesthetic flavors: their origins and formation]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannja ditej ta uchnivskojji molodi : zbirnyk naukovykh pracj*. 16 (1). 127–135 [in Ukrainian].
9. Majevsjka, L. M. (2007). Etnokuljturne vykhovannja. Normatyvno-pravove zabezpechennja : miznarodnyj ta vitchyznjanyj rivenj [Ethno-cultural education. Legal and regulatory support: international and national level]. Zhytomyr : ZhDU [in Ukrainian].
10. Macyshyna, Z. A. (2017). Vykhovannja nacionalnoji kuljturny v uchniv zaghaljnoosvitnikh shkil zasobamy dekoratyvno-prykladnogho mystectva (XIX – pochatok XX stolittja) [Education of national culture in pupils of secondary schools by means of arts and crafts (19th - beginning of 20th century)]. Ternopilj : Osadca Ju. E. [in Ukrainian].
11. Mashtakova, V. O. (2010). Sociokuljturni umovy socialnogho vykhovannja na Slobozhanshchyni XIX – pochatku XX stolittja [Socio-cultural conditions of social education in the Slobozhanshchina of the 19th - beginning of the 20th century]. *Visnyk Kharkivskojji derzhavnoji akademiji kuljturny : zbirnyk naukovykh pracj*. 30. 260–269 [in Ukrainian].
12. Orshanskyj, L., Kizan, N. (2011). Formuvannja nacionalnykh cinnostej shkoljariv u procesi khudozhno-tрудоjji dijalnosti [Formation of national values of students in the process of artistic and labor activity]. *Molodj i rynek*. 5 (76). 25–29 [in Ukrainian].
13. Steljmakhovych, M. Gh. (1997). Ukrajinsjka narodna pedagoghika: pidruchnyk [Ukrainian Folk Pedagogy : A Textbook]. Kyjiv : IZMN [in Ukrainian].
14. Ukrajinsjke narodoznavstvo: navchalnyj posibnyk [Ukrainian Ethnology: A Textbook] (2004). Kyjiv : Znannya [in Ukrainian].
15. Ushynskyj, K. D. (1974). Pro simejne vykhovannja [About family education]. Kyjiv : Radjansjka shkola [in Ukrainian].
16. Sharabura, O. (2004). Narodne mystectvo v estetychnomu vykhovanni dite [Folk art in aesthetic education of children]. *Nova pedagoghichna dumka*. 2. 94–97. [in Ukrainian].

Nykyforov A. M. Family education in the content of non-institutional forms of teaching decorative art in Ukraine as part of the Russian Empire of the XIX – early XX centuries

The article analyzes educational potential of the traditional art of Ukraine, the territory of which during the XIX – early XX centuries was part of the Russian Empire. Family education and upbringing in the context of non-institutional forms of teaching decorative and applied art in the designated region of the studied period are characterized. The aim and tasks of research – to analyze educational opportunities of folk decorative and applied art in the content of non-institutional forms of teaching decorative art in Ukraine as part of the Russian Empire in the XIX – early XX centuries in historical retrospective in order to actualize them in the modern educational process. It is found out that educational practice in different regions of Ukraine gave rise to original ideas and means of traditional art, which have successfully served and continue to serve in a specific territory. The peculiarities of the use of decorative and applied art of the XIX – early XX centuries in Ukraine as part of the Russian Empire as a subject of pedagogical cognition in the context of scientific research of national, labor, aesthetic, emotional, moral, religious, spiritual, civic, social, family, and physical education are revealed. The concept of folk pedagogy and ethnopedagogy in the course of solving this problem is considered. Educational and upbringing goals and main conceptual principles of folk pedagogy realized in the XIX – early XX centuries by means of traditional decorative and applied art in the territory of Ukraine as part of the Russian Empire have been actualized. It is stated that the problem of education of children and youth by means of folk decorative art was the subject of scientific search of both national teachers-classics and modern scientists, teachers-practitioners, cultural and educational figures. However, insufficient attention has been paid to the study of the educational potential of folk decorative art from the standpoint of historical and pedagogical scientific cognition.

Key words: Ukraine as part of the Russian Empire, decorative art, folk pedagogy, ethnopedagogy, family education, non-institutional forms of education.